

Розділ III

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 37.011.33

І. І. Газда

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Розкрито проблему формування духовності у процесі професійного становлення. Через призму духовності визначено показники процесу формування професіонала, зрілості особистості.

Ключові слова: *духовність, духовна криза особистості, професіонал, професійна зрілість, становлення особистості, професійне становлення.*

Постановка проблеми. На початку ХХІ ст. виникла особлива культурно-історична й екзистенційна соціальна ситуація, що передбачає збагачення психологічної науки новою методологією й практичними методами вивчення складних психічних явищ, до яких слід віднести й духовність людини. Кроком до вирішення цього завдання є системне дослідження феномена самосвідомості у широкому діапазоні його генези, теоретичних і практичних виявів, зокрема у юнацькому віці. Дослідження духовної самосвідомості відкриває нові перспективи розв'язання проблем, що виникають під час входженні юнаків і дівчат у доросле життя, оскільки розвиток духовності є умовою вільного вияву самобутньої природи людини і виступає органічною передумовою культурного, політичного, соціального й економічного прогресу сучасного суспільства.

Проблема духовності посідає у сучасній психології суттєве місце. Дослідники цієї проблеми вважають, що головним предметом уваги тут є особливості внутрішнього світу людини, його самосвідомість і суб'єктивні шляхи осягнення духовних верхівок буття. Існує погляд на духовність як на принцип саморозвитку і самореалізації людини, звернення до вищих ціннісних інстанцій конструювання особистості [1, с. 48]. Розвиток і самореалізація духовного «Я» суб'єкта розпочинається тоді, коли він усвідомлює необхідність визначення для себе того, як він конкретно повинен розуміти загальнолюдські духовні цінності, – наприклад, істину, добро.

Стан дослідження. Аналіз наукових джерел за окресленою проблематикою дозволив виокремити певні підходи до розуміння та розв'язання питань духовного розвитку особистості. У дослідженнях вітчизняних і зарубіжних філософів, педагогів і психологів вагомий внесок було зроблено в обґрунтування філософського (В. І. Абрамов, В. П. Андрущенко, С. Б. Кримський, М. К. Мамардашвілі), педагогічного (В. О. Сухомлинський) й психологічного (О. Г. Асмолов, Б. С. Братусь, Р. Еммонс, А. І. Зеліченко, В. П. Москалець, О. В. Петрунько, Е. О. Помиткін, М. В. Савчин, В. О. Татенко, В. Франкл, Е. Фромм, Ж. М. Юзвак) змісту духовності, її становлення і розвитку.

Психологічні погляди на духовні виміри особистості ґрунтуються на розумінні взаємозв'язку між свідомістю, самосвідомістю і діяльністю (Л. С. Виготський, В. В. Давидов, В. П. Зінченко, В. І. Слободчиков, В. В. Столін, П. Р. Чамата, І. І. Чеснокова); вивченні вікових закономірностей, природи і якостей особистості (О. Ф. Бондаренко, М. Й. Боришевський, І. С. Булах, Л. В. Долинська, Е. Еріксон, І. С. Кон, В. У. Кузьменко, С. Д. Максименко, Ю. О. Приходько, Т. М. Тигаренко).

Основою дослідження духовної самосвідомості особистості юнацького віку стали концептуальні положення феноменологічної та гуманістичної теорії (Г. О. Балл, А. Маслоу, К. Роджерс), теорії нужди як основи людського розвитку (С. Д. Максименко), розвивального особистісно зорієнтованого виховання, спрямованого на морально-духовне вдосконалення особистості (І. Д. Бех), положення про творчу діяльність і життєтворчість людини (А. Б. Коваленко, В. П. Лушин, В. О. Моляко, В. М. Оржеховська, В. В. Рибалко, В. М. Ямницький).

У сучасному науковому світі різні аспекти управління щодо розвитку духовної сфери суспільства розглядали чимало дослідників. Заслугує на увагу дослідження Г. Ситника «Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави», у якому автор наголошує, що розвиток духовності народу і його перспективи, становлення державності України має ґрунтуватися «на гармонійному поєднанні «загальнолюдських» та специфічних національних цінностей України» [11].

Фундаментальною для висвітлення та розуміння проблем розвитку духовної культури в Україні є праця В. Андрущенка, Л. Губерського та М. Михальченка «Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз» [5], у якій висвітлюються та аналізуються проблеми взаємозв'язку культури, ідеології та особистості як суспільних феноменів.

Також авторами розглядається необхідність і важливість формування державницької ідеології як необхідної умови українського

державотворення та розвитку культури. Для аналізу сучасного стану управління у сфері освіти цікавою є монографія В. О. Огнев'юка «Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку» [7]. У ній автор пропонує нову модель сучасної освіти, яка формується в умовах трансформації українського суспільства та глобальних змін у світі. Також слід виокремити працю В. А. Скуратівського, В. П. Троцинського та С. А. Чукут «Гуманітарна політика в Україні» [12], у якій аналізується сучасний стан гуманітарної політики в Україні, визначено її сутність, мету та завдання, напрями та пріоритети розвитку.

З огляду на викладене, актуальними є наукове розроблення і практичне забезпечення по суті нової системи навчання, яке полягатиме у розкритті психологічних особливостей процесу формування духовних цінностей студентської молоді вищих навчальних закладі.

Мета статті – на основі наукової літератури здійснити аналіз процесу формування духовності у професійному становленні.

Виклад основних положень. Духовність – це інтенція людини до вічних цінностей; це спосіб людського існування, системоутворювальна функція якого визначальна в єдиній структурі психофізіологічного і соціокультурного життя індивіда; це основа наступності поколінь, підтримки людського способу життя. У педагогічному аспекті духовність – це конкретний сенс життя людини; емоційно-когнітивна сфера, що цілеспрямовано впливає на результат формування духовності студента.

Духовність – специфічна людська якість, що характеризує мотивацію й сенс поведінки особистості. Духовність – позиція ціннісної свідомості, притаманна всім її формам – моральній, політичній, релігійній, естетичній, художній, але особливо значуща в сфері моральних відносин. Виховання духовності – це формування насамперед моральної свідомості: моральних норм, принципів, ідеалів, понять [10, с. 478].

Сучасну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як трагічну для більшості людей з погляду економічних і соціокультурних умов існування. Однак системною є, на нашу думку, духовна криза. Це відчуття величезної кількості людей безглуздості їхнього способу життя. Життя ускладнене тим, що в ньому складно знайти позитивний зміст через руйнування старих і дискредитацію «нових» цінностей.

Дослідження психологів (В. Франкл) засвідчують, що відстороненість від повноти життя є однією з головних причин суїцидів. Е. Еріксон, наприклад, визначає духовну кризу вісімнадцятирічних як конфлікт між відчуттям повноти життя і розпачем. Простий достаток не є умовою подолання духовної кризи людини в будь-якому віці. Ця проблема, задля вирішення якої чимало зроблено західною психологією,

проблема відсутності ціннісних орієнтирів стала «надбанням» не певної країни чи групи країн, а поширилася практично на всі континенти земної кулі. Особливо глибоко вона проникає туди, де загострюються соціально-культурні і політичні протиріччя, що характерно для сучасної України [4, с. 169].

Онтогенез сучасного студента-юнака необхідно співвіднести з філогенетичними процесами становлення людини. Про це пишуть дослідники А. А. Венгер, В. І. Слободчиков, Б. Д. Ельконін, І. Д. Фурмін, указуючи, що для сучасного суспільства характерний розрив між поколіннями, або, іншими словами, криза юнацтва, що виявляється в розриві між подієвістю юнацько-дорослого життя, яка приводить до вибухового характеру історії дитинства. Те ж відзначають етнографи (М. Мід), що вивчають період дорослішання в різних суспільствах, які уособлюють фактично критичні (вибухові) і літичні (еволюційні) періоди в історії дитинства.

Сучасну Україну, з цього погляду, можна віднести до конфігуративної культури, тому що саме зараз і відбувається радикальна зміна досвіду молодого покоління порівняно з досвідом їхніх батьків.

У цьому зв'язку загострюється проблема наступності поколінь, виникає культурологічний вакуум. Криза характерна не тільки для дорослих, вона особливо гостро виявляється у молоді, оскільки швидка зміна соціокультурних складових не сприяє стабільності в процесі дорослішання. Саме цим і характеризується критичний момент у зміні світу юнацтва як феномена суспільства.

Отож, проблема формування духовності студентів набуває домінантного звучання як проблема демонстрації свідомості дорослого життя для юнацтва цього часу в конкретній країні. Вакуум «сімейної духовності» із очевидністю необхідно заповнювати за допомогою педагогічно організованого процесу формування духовності студентів. Проблема формування духовності студентів також обумовлена освітньою ситуацією. Сучасний стан освіти в Україні не може подолати педагогічні стереотипи, що існують у соціалістичному режимі функціонування вишів. Традиційна система навчання, що відрізняється стійкістю і консерватизмом, не сприяє динамічній розмаїтості навчальної діяльності, негативно впливаючи на стратифікацію віку і його подальшу привабливість. Дослідники вказують, що виш діє як замкнутий розподільник знань, що повертає норму розвитку в режим виживання (М. А. Балабан, О. М. Леонтьєва). Духовний же розвиток студента відбувається під внутрішнім контролем особистого попиту, який відсутній у традиційній системі освіти. Як бачимо, протиріччя між потребою особистості в духовному розвитку і станом процесу формування в сучасному вищому начальному

закладі загострюється системною духовною кризою. Духовна криза особистості – це втрата сенсу життя. Гострота вічних питань не залежить від віку, однак для молодих людей їхня невирішеність найчастіше призводить до глибокої психологічної кризи особистості. У такій ситуації необхідність переакцентування цілей освіти на духовність стає очевидною. Ціннісною підставою формування повинна стати орієнтація на духовність особистості студента, оволодіння ним світовими і національними надбаннями культури. Головною сферою соціальної активності студентства є навчання. Щодо неї випробовуються різні види духовної культури, вона слугує своєрідним індикатором громадянської зрілості, розуміння своїх прав і обов'язків. Досягнутий студентами рівень духовності імпліцитно присутній в організації занять, культурі читання спеціальної літератури, оцінці значущості знань, що здобуваються, мотивації навчальної діяльності.

Духовність є ціннісною підставою виховання особистості. Нині питання формування духовного розвитку людини актуалізує проблеми виховання людяності, що плідно можуть бути вирішені з позиції ідеалістичної концепції людини. Цей підхід пояснює численні факти існування людини крізь призму її духовної сутності, що піднімає її до рівня інтенції, вічних цінностей. Дихотомічна природа людини не заперечує її духовну сутність, оскільки втрата повноти життя як основного атрибута духовності може позбавити її реальної екзистенції, але не особистісного призначення. Наявна екзистенція, як осередок особистісного буття людини, духовно передбачає всю її іпостась (індивід, суб'єкт, особистість).

Суттєвим моментом формування та розвитку духовних цінностей є рівень розвитку морально-рефлексивної свідомості суб'єкта, поява у нього почуття «внутрішньої, особистісної свободи» [6, с. 112]. І розвиток творчості, і духовності неможливі без відчуття свободи. Духовний стан особистісної свободи виникає у людини за усвідомлення наявних зовнішніх можливостей вибору і сформованої внутрішньої готовності здійснити цей вибір. Але, як вважають дослідники цієї проблеми, людина практично ніколи не здійснює вчинки на основі механічного перебору альтернатив. Вона включає їх у контекст особистісного знання та смислоутворення, створює нові смислові відношення, тобто творчо перетворює і розуміє ситуацію вибору, в чому і є суть особистісної свободи. Головними результатами і кінцевими цілями процесу розвитку, становлення професіонала є досягнення високого рівня професіоналізму, компетентності та професійної зрілості. А становлення особистості – це насамперед ціннісне становлення, розвиток потенційно можливого, рух до вищого ідеалу, яким є всебічно розвинута особистість, котра себе реалізувала.

Тобто основою професійного становлення суб'єкта є ціннісне становлення особистості, а професійна зрілість є одним із результатів і одночасно показників процесу формування професіонала. На думку В. А. Бодрова [2], професійна зрілість – це властивість суб'єкта праці, яка характеризується вищим рівнем особистісного і професійного розвитку і проявляється у високому професіоналізмі, кваліфікації і компетентності, а також у гармонійному розвитку моральних, етичних, культурних, соціальних і професійно значущих якостей та рис особистості. Професійна зрілість відображає відповідність особистих ідеалів, установок, цінностей, смислу життя і діяльності вимогам професійного, соціального і психологічного середовища [2, с. 190]. Тобто формування професіонала не вичерпується накопиченням знань, навичок, умінь, професійного досвіду і майстерності.

Показники духовної зрілості особистості професіонала, з точки зору Н. В. Пророк, можуть виявлятися в таких формах:

- 1) розуміння системи моральних цінностей, пов'язаних із професією;
- 2) здібність до накопичення і аналізу власного професійного досвіду;
- 3) прийняття адекватної моделі образу еталонного професіонала і прагнення в своєму розвитку відповідати йому;
- 4) здібність максимально мобілізувати свої зусилля, особисті ресурси на досягнення обраних цілей;
- 5) прояв почуття вдовolenня працею;
- 6) прагнення до самовдосконалення;
- 7) відсутність особистісних деформацій;
- 8) уявлення про особисті функціональні можливості організму і психіки і ступені їх відповідності вимогам професії тощо [8, с. 317].

В. А. Бодров вважає, що психологічний аспект духовної зрілості професіонала – це системна властивість суб'єкта праці, яка заснована на комплексі діяльнісно орієнтованих психічних і особистісних процесів, функцій і рис професіонала, які забезпечують йому само детермінацію і саморегуляцію формування професіоналізму, який, своєю чергою, є системною якістю цієї властивості. Значущим елементом психологічної системи професійної зрілості виступають такі фактори, як цінності і смисли професійної діяльності, професійна гордість, совість і честь. Системоутворюючими факторами зрілості професіонала, на його думку, виступає професійна самосвідомість (як результат його професійного професійного розвитку і становлення) [2, с. 123].

Майже всі дослідники цієї проблеми наголошують, що справжній професіонал повинен бути й зрілою особистістю. Зрілість людини в цьому

контексті характеризується як вищий рівень особистісного, соціального і професійного розвитку, який відображає її адекватне ставлення до явищ зовнішнього світу, засвоєння нею моральних, етичних, культурних, професійних та інших норм, правил суспільства в поведінці, спілкування і пізнання, прояв позитивних мотивів, цінностей, смислів, планів і функціональних ресурсів організму і психіки [5, с. 510–511].

Наукові дослідження дозволили окреслити головні ознаки духовно зрілої особистості [1; 3 та ін.]. Така особистість має здібність сягати за межі соціальних стереотипів, шаблонів; здатна протистояти сильному тиску негативних соціальних сил; перетворювати свій попередній досвід; знаходити своє особливе місце у житті і свідомо чи несвідомо обстоювати позицію активного творця свого життя; має здібність установлювати свій «поріг» вдоволеності матеріальними потребами, розглядати їх як одну із умов життя, а основні свої життєві сили спрямовувати на інші, більш високі цілі. Для професійної діяльності важлива гармонія особистісної і професійної зрілості суб'єкта праці, яка може забезпечити не тільки ефективність і надійність праці, але й розвиток особистості в діяльності, формування еталонної концепції «Я-професіонал», самоствердження, самореалізацію і повну адаптацію до соціального і професійного середовища. Зауважимо, що під час розгляду поняття «професійна зрілість» акцентується на формуванні всебічно розвинутої, гармонійної особистості.

Висновок. Основою високого професіоналізму, професійної зрілості є духовність особистості. Базисом харизматичного професіонала (тобто такого, який впливає на своїх клієнтів) є його висока моральність, яка і є основою духовності особистості. Сутність моральності становлять смислоутворювальні характеристики особистості (цінності, ідеали, прагнення). Дуже важливим є і те, що особистість має бажання і здібності до духовного саморозвитку, самовдосконалення і навчання. Основним чинником розвитку духовності у процесі професійного становлення особистості виступає культура, яка насамперед охоплює освіту та релігію, в яких акумулюється й через які безпосередньо передається духовний досвід від суспільства до особистості й навпаки.

Перспективами подальших досліджень, на наш погляд, є аналіз духовності як складової психічної структури особистості в процесі її професійного зростання, її впливу на особистість професіонала в процесі подолання професійних криз тощо.

1. Бодалєєв А. А. Вершина в развитии взрослого человека, характеристики и условия достижения / А. А. Бодалєєв. – М.: Воронеж: НПО «МОДЕК», 1998. – 234 с.

2. Бодров В. А. Профессиональная зрелость человека (психологические аспекты) / В. А. Бодров // Феномен и категория зрелости в психологии; отв. ред.

А. Л. Журавлев, Е. А. Сергиенко. – М.: Институт психологи РАН, 2007. – С. 174–197.

3. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – М.: Институт практической психологии, 1996. – 464 с.

4. Клячкина Н. Л. Формирование духовности: история и современность / Н. Л. Клячкина. – М., 2000. – С. 168–175.

5. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – С. 510–515.

6. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М.: Гардарики, 2010. – 308 с.

7. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. – К.: Знання України, 2003. – С. 380–390.

8. Пророк Н. В. Роль духовності у процесі професійного становлення практичного психолога / Н. В. Пророк // Генеза буття особистості: II Міжнародна науково-практична конференція (19–20 грудня 2011 року). – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. – Том II. – С. 317

9. Психологія життєвої кризи / відп. ред. Т. М. Титаренко. – К.: Агропром видав України, 1998. – 384 с.

10. Рибас Т. Православне іконописне мистецтво як засіб виховання духовності майбутнього вчителя / Т. Рибас // Человек в мире духовной культуры. – К.: Наук. думка, 2001. – С. 478–485.

11. Ситник Г. Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави / Г. Ситник // Вісн. НАДУ. – 2004. – Вип. 2. – С. 369–374.

12. Скуратівський В. Гуманітарна політика в Україні: навч. посіб. / В. Скуратівський, В. Трощинський, С. Чукут. – К.: Міленіум, 2002. – С. 210–220.

Газда И. И. Проблема формирования духовности в процессе профессионального становления

Раскрыта проблема формирования духовности в процессе профессионального становления. Сквозь призму духовности определенно показатели процесса формирования профессионала, зрелости личности.

Ключевые слова: *духовность, духовный кризис личности, профессионал, профессиональная зрелость, становление личности, профессиональное становление.*

Gazda I. I. Problem of forming of spirituality in the process of the professional becoming

The problem of forming of spirituality is exposed in the process of the professional becoming. Process indicators of professional formation of maturity of the individual are determined through the prism of spirituality.

Key words: *spirituality, spiritual crisis of personality, professional, professional maturity, formation of personality, professional becoming.*

Стаття надійшла 22 жовтня 2013 р.